

³ Синицын И. В. Археологические раскопки на территории Нижнего Поволжья. — Учен. зап. Саратов. ун-та, 1947, с. 11—12; Смирнов К. Ф. Погребения с конями и трупосожжениями эпохи бронзы в Поволжье. — СА, 1957, № 27, с. 209—222.

⁴ Васильев И. Б., Пятых Г. Г. Новые трупосожжения бронзового века в Заволжье: Очерки истории и культуры Поволжья. — Куйбышев, 1976; Пестрикова В. И. Курганный могильник у совхоза «Солнечный». — Неолит и бронзовый век Поволжья и Приуралья, 1977, 220, с. 79—80.

ТЕЛЕГИН Д. Я., ТЕРПИЛОВСКИЙ Р. В.,
КОЗЛОВСКИЙ А. А., ПУСТОВАЛОВ С. Ж.

Ореховские курганы на Днепропетровщине

Резюме

В статье публикуются материалы раскопок курганов близ сел Орехово и Никольское Солонянского района Днепропетровской области. В семи курганах обнаружено 19 погребений. Почти половину из них составляют ямные погребения, где прослежены мощные деревянные конструкции. Наиболее интересны срубные погребения. Все они основныи и дают представление о самых разнообразных способах погребения: трупосожжения на месте, труположения в каменных ящиках, в глубоких могилах с односкатным перекрытием, мелких грунтовых ямах. Небезынтересен и их инвентарь.

Публикуемые материалы вносят новый штрих в понимание истории древнего населения Нижнего Поднепровья.

Л. С. КЛОЧКО

Верхній плечовий одяг скіфів

Вивчення всіх елементів костюму та його декору уточнює наші уявлення про матеріальну та духовну культуру скіфського суспільства, про його соціальну структуру, етнічні зв'язки, естетичний ідеал.

Скіфський костюм у загальних рисах відомий за зображеннями на витворах античних торевтів. Вчені звертали увагу на різні відтворення одягу скіфів: головного убору, верхнього вбрання, взуття. Найчастіше це проявлялось в описові зовнішнього вигляду стародавніх мешканців Північного Причорномор'я без детального аналізу характеру скіфського костюму¹. П. К. Степанов в «Истории русской одежды» дав характеристику всім елементам жіночого та чоловічого одягу скіфів порівняно з вбранням племен Середньої та Передньої Азії².

У наш час скіфський костюм взагалі описували вчені при характеристиці історії скіфів, звертали увагу і на окремі деталі костюму, вивчаючи археологічні залишки вбрання.

Привертають увагу праці А. П. Манцевич, в яких проаналізовано образи «варварів» у творах античних майстрів: зображення різних видів одягу та його декору. Автор висловлює думку про фракійські риси деяких елементів костюму персонажів композицій, розміщених на вазах, платівках та інших предметах, виявлених у курганах Північного Причорномор'я. Слід відзначити також припущення автора про те, що античні художники не відображали етнічних особливостей у костюмах зображуваних персонажів, а слідували традиційній іконографії «варварів» взагалі⁴.

Метою даної праці є аналіз пам'яток, що дають змогу уявити специфіку верхнього плечового одягу скіфів та реконструювати деякі форми вбрання.

Одяг мешканців північно-причорноморських степів у VI—III ст. до н. е. привертав увагу їхніх сусідів — греків причорноморських колоній, завдяки чому ми маємо пам'ятки зображувального мистецтва та писемні свідчення античних авторів. Писемні джерела не дають вичерпних даних про одяг скіфів. Деякі фрагменти, присвячені опису жителів євразійських степів, лише згадують, що одягаються вони, як скіфи. У творах античних авторів є лише поодинокі зауваження про особливості скіфського костюму. Відносно верхнього плечового одягу маємо свід-

чення Юлія Полідевка: «Був і шкіряний одяг — сисирна — шкіряний хітон, волосатий з рукавами»⁵.

Джерелами у вивченні скіфського одягу є пам'ятки образотворчого мистецтва та археологічні матеріали, які дають уявлення про комплекс чоловічого костюму. Він складався з рукавного плечового одягу, поясного — штанів, взуття у вигляді коротких чобітків та головного убору різної форми. За пам'ятками мистецтва відомий верхній плечовий одяг у вигляді розпашної куртки та довгого халата.

Зображення різних періодів історії скіфів дають уявлення про силует верхнього одягу, який створюється співвідношенням лінії плеча і формою рукавів з довжиною талії одягу⁶. Найраніше відображення плечового вбрання чоловіків можна побачити на відомій циліндричній печаті у сценах битви мідян зі скіфами⁷. Одяг скіфів має вигляд короткої куртки з видовженими полами. Зображення скіфів IV ст. до н. е. на широко відомих зразках торевтики: вазах, платівках, пекторалі відрізняються детальністю, що дозволяє помітити добре розроблені за допомогою різних прийомів крою форми верхнього плечового одягу.

Група пам'яток IV ст. до н. е. із зображеннями верхнього одягу досить значна, але кількість таких відтворень вбрання, що дають можливість проаналізувати його особливості з точки зору загальних конструктивних основ, обмежена.

Отже, розглядаючи зображення скіфського одягу, можна в загальних рисах його характеризувати як рукавний, розпашний, що притаманно, мабуть, кочівникам. Справді, якщо порівняти вбрання персонажів картин, зображених на ападані Персепольського палацу, де відтворено вигляд представників різних народів, можна бачити, що, крім скіфів, саки та хорезмійці (кочовики) одягнені у розпашний одяг. Мешканці Західної Азії — асирійці, мідяни, парфяни — мають одяг нерозпашний.

На рисунках розрізняються деякі особливості крою скіфського одягу. Найбільш поширеним одягом чоловіків був так званий каптан — куртка з невеликим трикутним вирізом ворота, з симетрично видовженими полами, що «миском» опускаються від середини стегон майже до колін. Характерний косий запах справа наліво без застібок. Зіставлення зображень раннього періоду скіфської історії з образами скіфів IV—III ст. до н. е. показує, що така форма одягу, деталі крою існували довгий час. Вона відрізняється досконалістю форми з урахуванням корисності.

Одяг подібного силуету був поширений на великій території Євразії. Він склався, ймовірно, в середовищі індоєвропейців. У скіфський час він поширювався у саків, персів⁸. Рисунки та археологічні знахідки підтверджують співпадання деяких декоративних засобів в оформленні одягу на території Євразії. Наприклад, золоті прикраси на вбранні трапляються у жителів Алтаю, саків Семиріччя і скіфів Північного Причорномор'я. Можливо, специфічні принципи крою також притаманні багатьом народам, адже на створення форми одягу впливало багато факторів, серед яких певне місце займали виробнича діяльність, природне середовище, матеріал виготовлення.

За загальними положеннями костюмознавства в стародавньому костюмі основні шви були додатковим засобом художнього оформлення, тому їх часто оздоблювали вишивками, аплікацією. Прикладом є чоловіча сорочка з другого Пазирикського кургану: в основні шви вставлений вузький вовняний шнур червоного кольору⁹. Якщо під цим кутом розглядати зображення скіфського плечового одягу, то можна уявити деякі елементи крою чоловічого та жіночого вбрання.

Отже, які ж конструктивні особливості можна простежити в каптанах персонажів композицій, що інколи узагальнено називають «сцени побуту скіфів»?

У композицію на вазі з кургану Куль-Оба включено сім персонажів. Всі вони одягнені у куртки, оздоблені орнаментом на рукавах, полах та

Рис. 1. Вбрання персонажів композиції на вазі з кургану Куль-Оба.

спині. Привертають увагу, насамперед, горизонтальні смуги візерунків у верхній передплічній частині рукава, які простежуються на каптанах майже всіх учасників сцен, відтворених на Куль-Обській вазі (рис. 1). Ця деталь трапляється досить часто в зображеннях, що відносяться до скіфських, наприклад, на вбранні деяких персонажів сцен, відтворених на Чортотлицькій вазі, на каптані скіфа зі списом у руках на платівці з Куль-Оби¹⁰. Традиція декорування цієї (передплічної) частини рукавів простежується і у саків: згадаймо, наприклад, куртку юнака з кургана Іссик — великі платівки з лев'ячою головою кріпились на різних ділянках вбрання, виділяються вони і на передпліччі¹¹.

У персонажів Куль-Обської композиції на каптанах помітні смуги прикрас посередині плеча. Вона зображена перпендикулярно до горизонтального поясу візерунків у передплічній частині рукава (скіф на колінах з щитом та списом у сцені бесіди) (рис. 1, 2, 4). Слід відзначити подібну деталь у оформленні вбрання «царів», зображених на чаші з Гайманової Могили (особливо яскраво у скіфа, що зліва у сцені «бесіди двох царів») (рис. 2). Треба згадати аналогічні прийоми оформлення цих ділянок вбрання (плеча та передпліччя), відомих за зображеннями: на плакетці з Аму-Дар'їнського кладу ідентично прикрашена куртка — «мага», вбрання вершника — золота скульптурна фігурка з цього ж кладу; одяг «ахеменідського сатрапа», зображеного на ритоні з Єревану, також привертає увагу прикрасами на плечі та передпліччі¹².

Каптани осіб Куль-Обської композиції прикрашені вертикальними стрічками орнаменту на боках та посередині спини. Особливо помітні смуги на вбранні учасників сцен розмови (у скіфа з налобною стрічкою куртка має вертикальні смуги), та лікування ноги: скіф, що перев'язує ногу, має куртку з широкими вертикальними смугами візерунків, які проходять на боках та посередині спини. Менш виразно передані ці деталі на вбранні інших персонажів, але можна помітити наявність бокових та спинних декоративних ліній (скіф, що натягує лук, а також учасники сцен лікування зуба та ноги). Бокові лінії, передані різними засобами, можна побачити на вбранні осіб, зображених на предметах з Аму-Дар'їнського кладу: фігурка вершника та постать «мага» на золотій плакетці¹³.

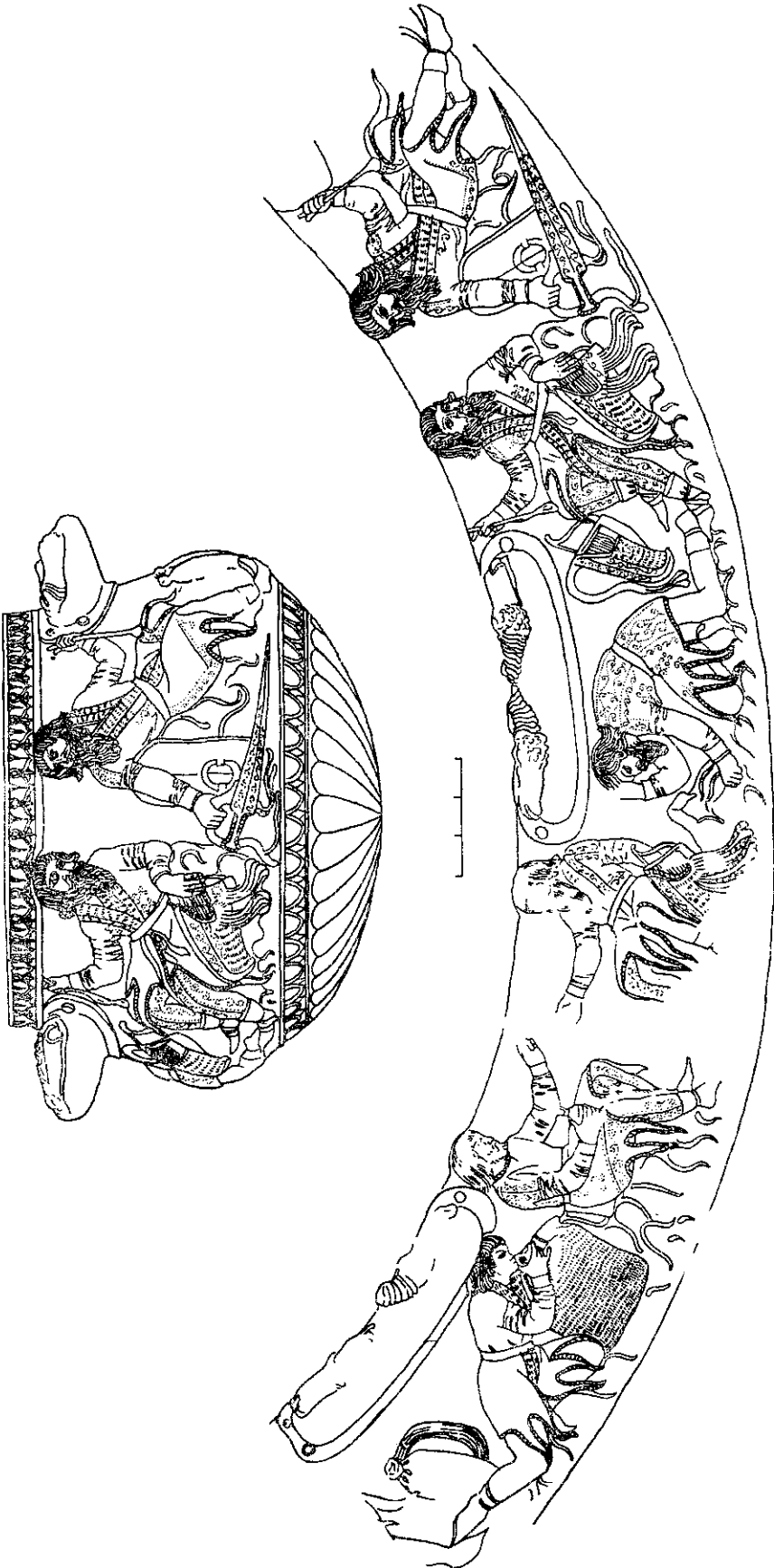

Рис. 2. Костюм скіфів, зображених на чаші з кургану Гайманова Могила.

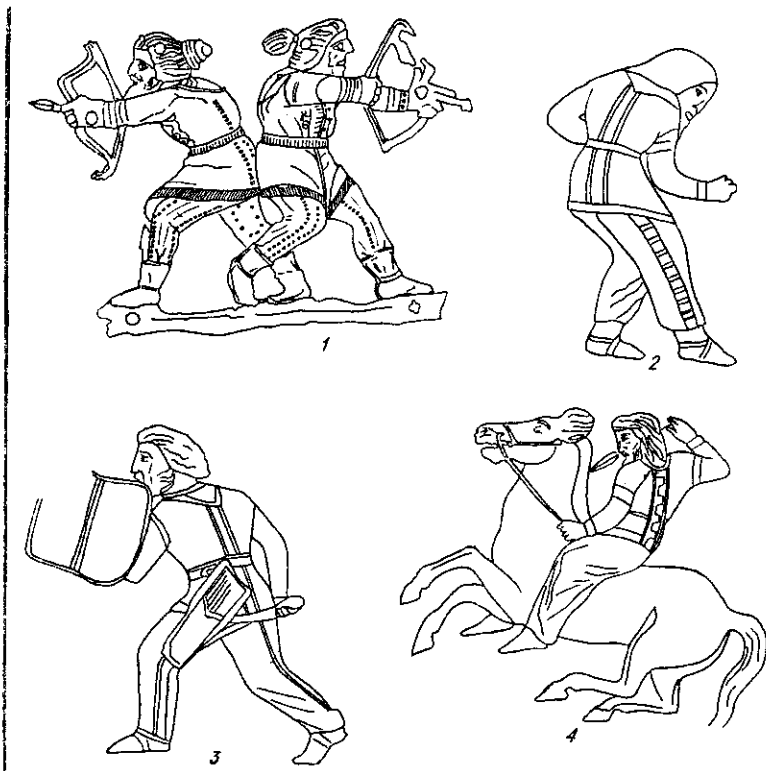

Рис. 3. Вбрання з вертикальною смугою на спині:

1 — платівка з кургану Куль-Оба; 2 — персонаж композиції Чортотлицької вази; 3 — скіф, зображений на гребні з кургану Солоха; 4 — платівка з кургану Куль-Оба.

Така деталь у оформленні каптанів, як вертикальна лінія чи смуга візерунків посередині спини, трапляється у вбранні деяких персонажів композицій так званого скіфського побуту, зображених на різних предметах. Так, добре помітний виділений двома паралельними лініями вертикальний пас на куртці скіфа з мечем та щитом, зображеного на гребні з кургану Солоха. Каптан вершника, що полює на зайця (платівка з кургану Куль-Оба), привертає увагу візерунками у вигляді простого меандра, розміщених смугою посередині спини. Куртка одного з учасників «ритуальної стрільби» з луків (платівка походить з кургану Куль-Оба) також має вертикальну лінію посередині спини. Чітко передана вертикальна смуга на спині однієї з осіб композиції на Чортотлицькій вазі (рис. 3). Очевидно, стародавніми майстрами відтворений шов посередині спини. Археологічні знахідки з Алтаю підтверджують наявність вертикального шва на спині вбрання цього часу та існування традиції оздоблення швів смугами шкіри та нашивними платівками (знахідка у Катандинському кургані) ¹⁴.

Вертикальна лінія на спині вбрання привертає увагу не лише свідченням шва у цьому місці. Слід відзначити, що особливістю вбрання з таким способом формування спинки є капюшон (відлога), зображення якого можна побачити у вигляді трикутника на спині багатьох персонажів.

Декоративні смуги на боках, спині, плечах каптанів персонажів «побутових картин скіфського життя» можуть свідчити про спосіб формування стану та рукавів. Отже, звертаючись до прикрашених ділянок, можна уявити крій каптану «типу Куль-Оба», який, напевне, мав плечові шви, а стан складався з двох деталей — спинки та двох пілок. Частина рукавів до передпліччя була викроєна з полотнищ стану. Рукава пришивались до стану. Такий спосіб крою економний, досить прос-

тий і в той же час дає можливість сформувати одяг, добре припасований до людської постаті.

Силует одягу, подібний до вбрання куль-обських скіфів, можна побачити на вазі з Воронезького кургану (рис. 4). Всі шість діючих осіб картин, зображених на Воронезькій вазі, мають однакові куртки та ідентично розміщений декор на них. Декоративні лінії та візерунки прикрашають поли каптанів скіфів. Добре помітно, що вертикальні смуги розташовані на площині пілок. Вони виразно передані від плеча до низу на куртках воїнів у сценах бесіди та передачі луку. Якщо припустити, що вертикальні смуги на поверхні каптанів — це шви, то можна

Рис. 4. Вбрання персонажів композиції, зображеній на вазі з Воронезького кургану.

увагу воїн зліва: його каптан традиційного силуету прикрашений по всій поверхні колами (рис. 5). На рукавах біля передпліччя добре видно горизонтальну смужку, прокреслену двома опуклими лініями. А. П. Манцевич вважає, що тут зображений каптан з короткими рукавами, з-під яких виглядають рукава нижньої сорочки¹⁶. Справді, рукава від передпліччя до ліктя і трохи нижче зібрані в складки: можливо, таким чином показано, що вони виготовлені з матеріалу іншої структури — менш цупкого. Крім того, довгі рукава не прикрашені ніякими візерунками. Але через відкритий ворот куртки скіфа видно, що вона одягнена на тіло без нижнього вбрання. Як уже відзначалося, передпліччя скіфських каптанів досить часто виділені прикрасами, що може свідчити про особливості крою рукавів.

Своєрідний одяг на скіфах, зображених на чаші з Гайманової Могили: привертають увагу нетрадиційно викроєні поли. Вони мають розрізи посередині, значно довші, ніж звичайні трикутні поли каптанів «типу Куль-Оби», «Воронезької вази» та ін. Це новий тип каптанів за формою передньої частини, але оформлення таких деталей, як верхня частина рукава, вертикальні смуги на спині та боках, зближує одяг скіфів з Гайманової чаші з вбранням скіфів, зображених на кубку з кургану Куль-Оба та на гребні з кургану Солоха.

Добре простежується одяг персонажів сцени «розмови двох царів»: перед каптанів прикрашений візерунками, поли вирізані двома «язиками». У скіфа, що зображений зліва, ці своєрідні «язики» видовжені, пагадують хвосту. Привертає увагу одяг молодого скіфа, що припав до бурдюка; помітно, що ліва пола його вбрання вирізана тьома «язиками». Особливості крою каптанів персонажів композиції Гайманової чаші можна пов'язати з матеріалом виготовлення: А. П. Манцевич припускає, що вони зшиті з шкір звірів¹⁷. Вірогідним здається припущен-

уявити спосіб формування каптану «типу Воронезької вази». Можливо, шви, які ми бачимо на вбранні персонажів Воронезької композиції — декоративні, як, наприклад, на куртці з другого Пазирикського кургану. Ця куртка мала плечові шви справжні та два декоративні на спині¹⁵. Декоративні шви могли існувати як відголосок давньої традиції такого способу крою, коли в основі стану було одне полотнище, а щоб сформувати одяг потрібної ширини, робили бокові вставки. Можливо, саме про такий спосіб формування одягу і свідчать вертикальні смуги, відзначені на каптанах скіфів з Воронезької вазі.

Сцена на гребні з кургану Солоха включає кілька персонажів у різних костюмах. Привертає

ня О. К. Акішева про символічний характер форми вирізів на полах: можливо, вони означали язики вогню¹⁸ (рис. 2). Можна припустити, що на вазі з Гайманової Могили відображене репрезентативне верхнє вбрання. Як вказувала Н. І. Гаген-Торн, «одяг символічний не лише тими магічними знаками, з яких сплітається його орнаментация та вишивка, не лише за кольором... але й самим кроєм, що відображає, символізує суспільне значення носія»¹⁹.

Каптани чоловіків, зображених на більшості виробів античних торевтів, мають довжину до середини стегон. Дещо коротше вбрання у скіфа, що полює на зайця в сцені, відтвореній на платівці з Куль-Оби. Мабуть, такий каптан виступає як один з типів верхнього плечового одягу скіфів. Згадаємо, що короткий каптан одягнений на скіфа, постать якого зображено на циліндричній печаті (битва мідян зі скіфами).

Зображення скіфів на Чортомлицькій вазі, гориті з кургану Солоха, на пекторалі з Товстої Могили відрізняються тим, що одяг персонажів різних сцен не прикрашений візерунками. Але й на цих пам'ятках можна розглядити деякі деталі крою скіфського вбрання. Каптани персонажів цієї групи пам'яток традиційної форми, зберігають такі деталі, як опушка по низу, виводжені поли, косий запах справа наліво. Помітно такий елемент, як невеликий розріз на боці куртки одного з учасників сцени «приборкання коней» на Чортомлицькій вазі, вертикальну смугу на спинці каптану одного з персонажів цієї ж сцени, а також капюшон (рис. 6).

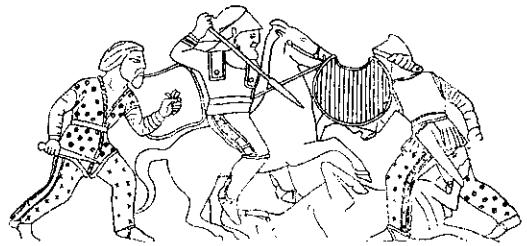
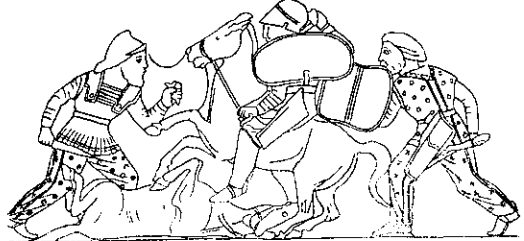

Рис. 5. Гребінь з кургану Солоха.

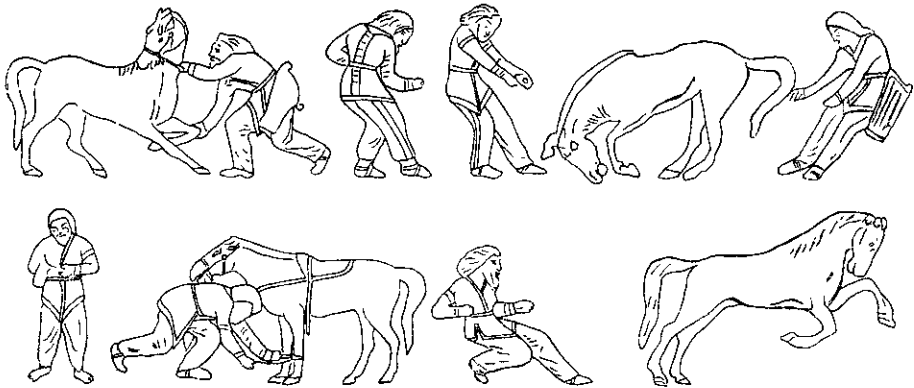

Рис. 6. Одяг персонажів сцен, зображення на вазі з кургану Чортомлика.

Вбрання цієї групи відрізняється відсутністю докладно відтворених швів. Для каптанів такої самої форми можна уявити типи крою «Куль-Обської вазі» або «Воронезької вазі». Можна припустити існування інших типів формування верхнього плечового одягу. Цілий ряд зображень скіфів подають зразки одягу без плечового шва: одяг персонажів, відтворених на Чортомлицькій вазі, на платівках з Куль-Оби, на пекторалі з Товстої Могили. Можливо, в такому разі форма одягу досягалась за рахунок перекидання одного чи двох полотнищ через плечі. Вони становили основу стану, скріплювались повздовжніми швами на бо-

ках, а інколи і на спині. Такий крій тяжіє до так званого тунікоподібного і у стародавньому костюмі він був широко поширений. Цей тип крою також відрізняється простотою та економічністю (рис. 7).

Отже, узагальнюючи спостереження відображень чоловічого верхнього вбрання скіфів, можна уявити три варіанти формування його силуету, тобто три способи крою. Матеріали зображувального мистецтва не дають відомостей про інші способи формування так званого каптану, але не виключають припущення про їхнє існування.

Як уже вказувалось, силует вбрання, а також, очевидно, деякі способи його формування, був поширений на великій території Євразії.

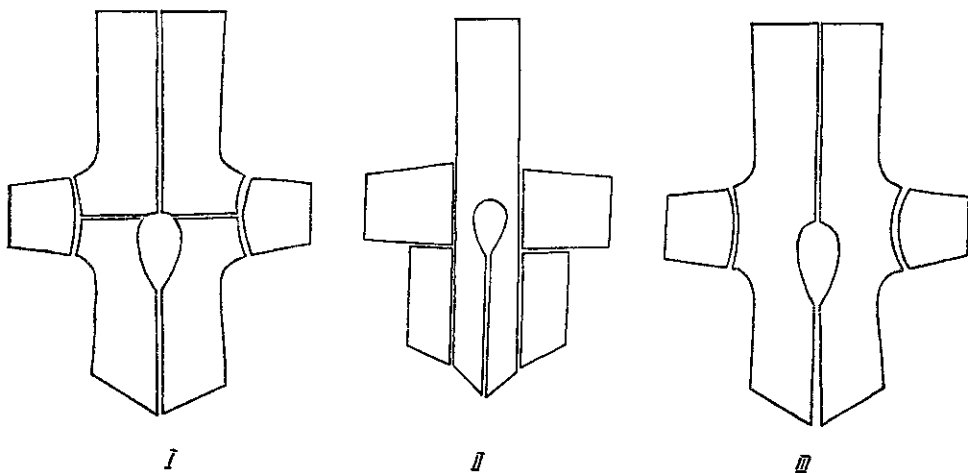

Рис. 7. Варіанти формування скіфського каптану:

I — крій каптану і «типу Куль-Оба»; II — формування каптану із швами на площинні пілок (типу Воронежської вази); III — тунікоподібний спосіб формування верхнього одягу.

Одягові кожного народу були притаманні такі деталі, щоб відрізняли його від іншого. Справді, лише каптан скіфів має видовжені «миском» поли. Ця особливість крою передньої частини скіфського верхнього вбрання була, ймовірно, результатом пошуку економічного витрачання матеріалу, призначеного для пошиття вбрання. Виявлення особливостей крою скіфського одягу, характеру його декору дає можливість виробити критерії оцінки правильності реконструкцій одягу за археологічними матеріалами.

Знахідки залишків костюму не досить численні, особливо в тій мірі, що потрібно для реконструкції форми того чи іншого елемента. Гадаємо, що форму чи силует можна встановити, виходячи з припущення про розміщення прикрас — золотих платівок по контуру основних швів.

Цікавий матеріал для реконструкції верхнього вбрання знаходимо в похованні хлопчика-підлітка чи юнака з кургану № 9 поблизу с. Піски Миколаївської області. Поховання здійснене в кургані висотою 3 м, поховальна камера знаходилася на глибині 6 м. Померлого супроводжували зброя — меч та вістря стріл, амфори, срібний лутерій, бронзовий котел, срібний кубок, різні прикраси²⁰. Костюм юнака має характер парадного. Він включає прикраси: срібний браслет, золоту гривну, елемент військового досліху (поножі), а також значну кількість декоративних платівок від поясу та вбрання. Платівки прикрашали різні ділянки, очевидно, верхнього одягу. 75 бляшок з зображенням грифона, як це видно по їх зафіксованому розміщенню, кріпились на рукавах та на спині вбрання. Платівки розміром 4×3,5 см, мають зображення грифона, повернутого вліво. Стилзація зображення досить майстерна. Фігура грифона вкомпонована у прямокутну рамку, що має вигляд витого

шнура. Опуклими лініями позначені серповидно загнуті крила, окреслена рогата голова з чітко виділеним оком (рис. 8, 1).

Розміщення бляшок на рукавах можна реконструювати, зіставляючи їх положення в похованні на кістках небіжчика (рис. 9). Частина платівок зафіксована лицевим боком вверх, а частина — зображенням до низу. Всі бляшки утворювали групи на зап'ястях, передпліччі та на плечах. На обох рукавах уявного вбрання було прикріплено по 28 платівок. Справа та зліва добре видно розташування декору на зап'ястях. На правій руці платівки зафіксовані вище браслета: шість бляшок лежали

Рис. 8. Платівки, що прикрашали вбрання юнака, з поховання № 1 кургану № 9 поблизу с. Піски Миколаївської обл.

майже поряд, три з них були повернуті зображенням вниз. Така сама картина зафіксована і на лівому зап'ясті. Отже, якщо уявити платівки нашитими на рукав, то вони показують його ширину 24 см на ділянці нижче ліктя.

Положення ще однієї групи бляшок говорить про декорування ділянок передпліччя. На правому рукаві розташування платівок порушене, але зіставлення з положенням на лівому рукаві дає змогу побачити на 10—12 см вище ліктя два ряди прикрас у верхній частині рукава. Платівки прикріплювались паралельними рядами, утворюючи смугу шириною 7 см та довжиною близько 32 см (ширина рукава). Верхню частину обох рукавів прикрашали 16 платівок. Бляшки, які знаходились вище горизонтальних смуг, прикрашали плечі. Платівки і на лівому, і на правому плечах лежали дещо скупчено, але таким чином, що можна їх уявити прикріпленими на вбранні смугою, перпендикулярною до прикраси передпліччя. На кожному плечі помітно по шість бляшок. Довжина плечевого паса від горизонтальної смуги передпліччя, якщо розмістити платівки в один ряд, становить 21 см. Розташування бляшок на рукавах та плечах одягу юнака нагадує форму декору на каптані персонажу композиції куль-обської вази.

Частина бляшок зафіксована під кістками хребта, які лежали довгою смугою від шийних хребців до кісток тазу. Всі платівки повернуті зображенням до низу. Ймовірно, цей ряд платівок прикріплювався по лінії шва посередині спини. Ця деталь також збігається з деякими зображеннями: наявність шва на спині помітна на вбранні персонажів куль-обської, чортотлицької композицій та ін. Тим більш цікаво, що така особливість крою підтверджується археологічними знахідками.

Таким чином, у результаті аналізу можна уявити спосіб формування вбрання юнака, похованого в кургані № 9 поблизу с. Піски Миколаївської області. За аналогією з численними зображеннями його верхній плечовий одяг мав вигляд куртки з довгими рукавами. Вбрання складалося з чотирьох частин: дві деталі спинки з'єднані на спині вертикальним швом, а передні пілки між собою не з'єднані і утворюють

симетричні поли. Деталі спинки та переду зшиті по лінії плеча. Судячи з розташування бляшок у верхній частині рукава, можна уявити, що частина рукавів викроєна разом з деталями, що становлять стан вбрання. По лінії передпліччя, приблизно на 10—15 см вище ліктя, пришивались майже прямі, дещо завужені до зап'ястя, досить широкі рукава. Як бачимо, золоті бляшки не облямовували поли вбрання, не підкреслювали вертикальний розріз на грудях. Про розпашний характер одягу можна судити, опираючись на розміщення прикрас і на співпадання форми декору, відображеного на розпашному одязі в творах торевтів з положеннями прикрас у похованні.

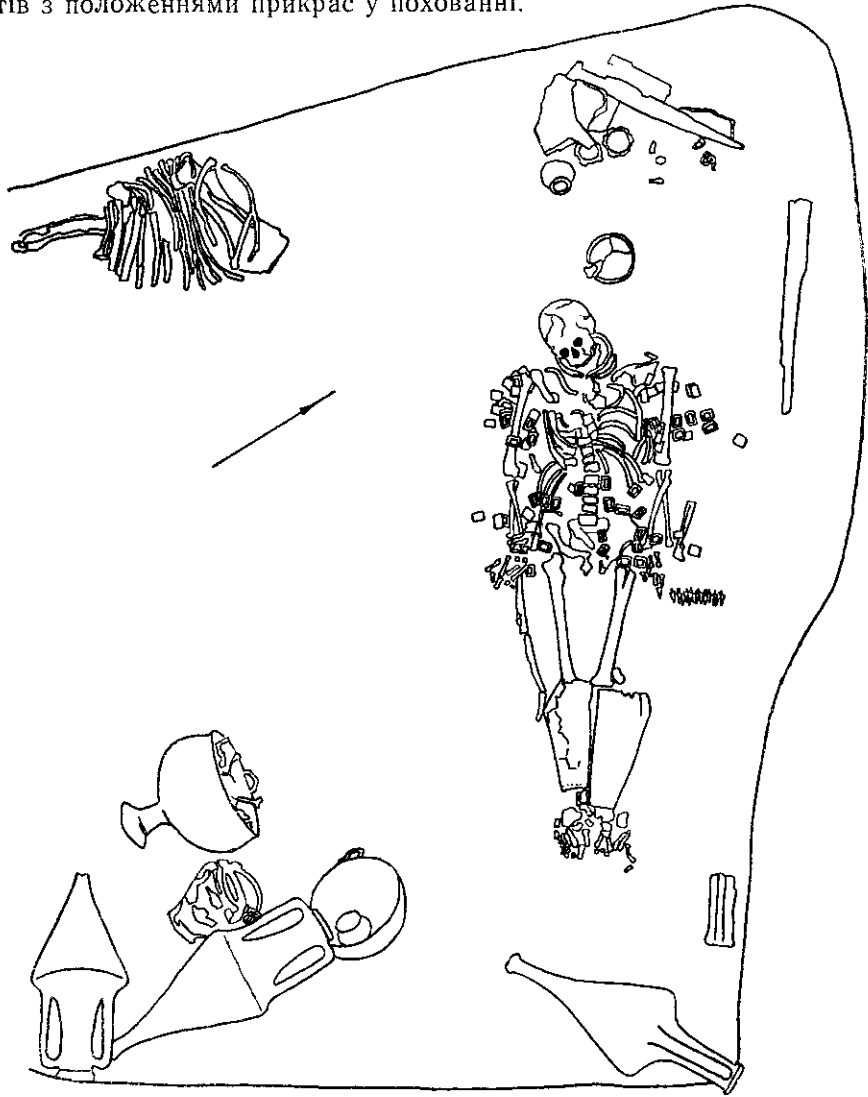

Рис. 9. Схема розміщення платівок на одязі похованого з кургану № 9 поблизу с. Піски Миколаївської обл.

У скіфському жіночому костюмі (поховальному) помітна тенденція прикрашати найбільш помітні ділянки вбрання (наприклад, передня, видима частина головного убору). Очевидно, декорування інших елементів костюму було пов'язане з іншими принципами. Так, верхній плечовий одяг прикрашали за лініями швів, на площині пілок. Як свідчать зображення скіфського вбрання, розміщення декору завжди симетричне щодо вертикального розрізу спереду. Щоб прикрасити золотими платівками вертикальні краї пілок, треба закріпити бляшки лише на одній

полі, бо інша буде закрита запахом. Таким чином, порушується симетрія, притаманна скіфському декоративному мистецтву. Вірогідніше припустити, що поли облямовували хутром, обидві однаково, поєднувалась функція декору з практичною.

Всі зображення плечового чоловічого вбрання вказують на відсутність застібок, тому розпашний одяг обов'язково доповнювався поясом. Зображення поясів не відрізняється різноманітністю та детальністю. Як правило, це вузька смужка, позначена горизонтальними лініями навколо постатей персонажів різних композицій. Найбільш докладні дослідження присвятили цій деталі чоловічого костюму А. П. Манцевич та Є. В. Черненко²¹. Вони, зокрема, виявили символічні та практичні функції поясу, його особливості та характер у різних комплексах чоловічого костюму. Є. В. Черненко виділив в окрему групу пояси, шкіряна основа яких прикрашалася золотими платівками; пояси з фігурним набором. Можна назвати цілий ряд поховань, що мали серед інших залишків пояс, прикрашений золотим декором. Можливо, саме такі пояси мали на увазі стародавні майстри, відтворюючи чоловічий костюм на платівці з кургану поблизу с. Аксютинці (Сумської області), а також на трикутній пластині з кургану Карагодеуаш (персонаж зліва від жіночої постаті). Пояси на цих предметах дороблені вертикальними рисками²¹.

Вбрання похованого в кургані № 9 (с. Піски) юнака також доповнювалось поясом, прикрашеним срібними з позолотою бляшками. Вони мають вигляд прямокутників розміром 3,5×4 см. Краї платівок виділені рамкою у вигляді витого шнура. Зображення в середині рамки являє собою композицію з чотирьох пальметок, що розташовані симетрично щодо уявних діагоналей (рис. 8, 2). Бляшки зафіксовані на кістках тазу та трохи вище, а також під хребцями спини. На поясі розміщувались 24 платівки. Очевидно, вони кріпилися всі поряд. Довжина поясу становила приблизно 96 см (рис. 10).

Отже, майже повний збіг розташування декору верхнього вбрання із археологічних пам'яток з прикрашеними ділянками на каптанах, зображених античними торевами, відкриває цікаві аспекти у вивченні різних елементів скіфського костюму. Як зазначалося, існують критерії для реконструкції форми одягу і способів її досягнення, крім того, є всі підстави вважати незаперечним той факт, що на багатьох творах скіфо-античної торевтики відтворені жителі північнопричорноморських степів у вбранні, властивому за деякими деталями лише їм. Аналіз скіфського вбрання за зображеннями дає можливість виділити різні способи формування силуету, простежити своєрідність крою повсякденного та парадного одягу. Археологічні фрагменти дають можливість, як у даному випадку, зіставити деякі елементи з зображеннями одягу і відтворити вигляд тієї чи іншої деталі костюму.

Рис. 10. Графічна реконструкція верхнього вбрання юнака з кургану № 9 поблизу с. Піски Миколаївської обл.

¹ Лаппо-Данилевский А. С. Скифские древности. — Спб., 1887, с. 51—73; Ростовцев М. И. Эллинизм и иранство на юге России. — Пг., 1918, с. 71—73.

² Степанов П. К. История русской одежды. — Пг. 1916, вып. 1, с. 13—18.

³ Археологія Української РСР. Скіфо-сарматська та антична археологія. — К., 1971, т. 2, с. 143—152; Ильинская В. А. Скифы днепровского лесостепного Левобережья. — Киев, 1968, с. 136—154; Петренко В. Г. Правобережье Среднего Приднестровья в V—III вв. до н. э. — М., 1967, с. 28—29; Мозолевский Б. Н. Товста Могила. — К., 1979, с. 197—210.

⁴ Манцевич А. П. Изображения скифов в ювелирном искусстве античной эпохи. — Archeologia, 1975, № 26, с. 1—45; Манцевич А. П. О пластине из кургана Карагодеуаш. — АСЭ, 1964, № 6.

- ⁵ Латишев В. В. Известия древних писателей о Скифии и Кавказе. — ВДИ, 1948, № 2, с. 265.
- ⁶ Киреева Е. В. История костюма. — М., 1970, с. 6.
- ⁷ Толстой И., Кондаков Н. Русские древности в памятниках искусства. — Спб., 1889, вып. 2, с. 13, рис. 9.
- ⁸ Вейс Г. Внешний быт народов с древнейших и до наших времен. — М., 1873, т. 1, с. 284.
- ⁹ Руденко С. И. Культура населения Горного Алтая в скифское время. — М., Л., 1953, с. 104.
- ¹⁰ Степанов П. К. Указ. соч., с. 17, табл. IV, с. 20, табл. VII.
- ¹¹ Акишев К. А. Курган Иссык. — М., 1978, с. 45.
- ¹² Толстой И., Кондаков Н. Указ. соч., с. 50, рис. 35; с. 53, рис. 39.
- ¹³ Там же.
- ¹⁴ Видонова Е. С. Катандинский халат. — Тр. ГИМ, 1938, вып. 8, с. 169—179.
- ¹⁵ Руденко С. И. Указ. соч., с. 104.
- ¹⁶ Манцевич А. П. Изображения скифов в ювелирном искусстве античной эпохи, с. 13.
- ¹⁷ Там же, с. 14.
- ¹⁸ Акишев А. К. Костюм «золотого человека» и проблема катафрактария. — В кн.: Военное дело древних племен Сибири и Центральной Азии. Новосибирск, 1981, с. 55.
- ¹⁹ Таген-Торн Н. И. К методике изучения одежды в этнографии СССР. — СЭ, 1933, № 3/4, с. 122.
- ²⁰ Шапошникова О. Г. Отчет Ингульской экспедиции за 1972 год. — НА ИА АН УССР, 1972/3, с. 119.
- ²¹ Манцевич А. П. О скифских поясах. — СА, 1941, № 7, с. 19—30; Черненко Е. В. Скифский доспех. — Киев, 1968, с. 57—64.
- ²² Черненко Е. В. Указ. соч., с. 64.

Л. С. КЛОЧКО

Верхняя плечевая одежда скифов

Резюме

Скифский костюм в общих чертах известен нам по изображениям в произведениях торевтов Северного Причерноморья IV в. до н. э. Многие исследователи обращали внимание на внешний облик обитателей северопричерноморских степей, подчеркивали своеобразие их костюма. Некоторые детали костюма, как украшения на определенных участках одежды, переданы с большими подробностями. Согласно одному из положений костюмоведения в древности швы были дополнительным средством художественного оформления и часто украшались вышивкой, аппликацией. На основании этого положения можно попытаться рассмотреть некоторые изображения верхней плечевой одежды скифов с точки зрения конструктивных основ и определить способы формирования силуэта скифского «кафтана». Выказано предположение о существовании трех основных способов кроя верхней распашной одежды скифов. Выявление особенностей кроя скифской одежды, характера его декора позволяет выработать критерии оценки правильности реконструкции одежды по археологическим материалам.

На основании археологических материалов в сопоставлении с ранее рассмотренными изображениями скифского «кафтана» сделана графическая реконструкция верхней плечевой одежды юноши, погребенного в кургане № 9 у с. Пески Николаевской области. Размещение украшений на одежде погребенного совпадает с положением орнаментальных полос на куртках некоторых персонажей композиции на вазе из кургана Куль-Оба.

О. Д. ГАНІНА

Поселення ранньоскіфської доби поблизу с. Залісся

Ранньоскіфські пам'ятки Західного Поділля посідають особливе місце серед пам'яток різних локальних груп культури скіфського часу Лісостепової смуги УРСР. До воз'єднання українських земель в єдиній соціалістичній державі в регіоні Західного Поділля були відомі лише поодинокі матеріали, переважно з могил скіфської доби¹.

Після Великої Вітчизняної війни радянські вчені почали глибоке вивчення археологічних пам'яток цієї території. Експедиція ІІМК СРСР та ІА СРСР (1948—1951 рр.), Середньо-Дніпровська експедиція ІА та ЛВІА АН СРСР, Південно-Подільська експедиція Державного Ер-